

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนที่อาศัยอยู่รอบๆ ชุมชนแออัด ได้แก่ ชุมชนแม่จิง ชุมชนศรีปิงเมือง ชุมชนพวกเป็ยร่วมใจ ชุมชนช่างซ้อง ชุมชนพัฒนาบ้านกู่เต้า ชุมชนป่าเป้า และชุมชนหมู่บ้านอุ้นอารี ที่คาดการณ์ว่าจะเกิดจากการเปลี่ยนแปลงปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ปัจจัยด้านสังคมเศรษฐกิจ และปัจจัยด้านวัฒนธรรม เมื่อมีการรื้อย้ายและปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชนแออัดบริเวณแนวคลองแม่ข่า โดยมีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำเสนอ ดังนี้

1. กระบวนทัศน์มิติทางสุขภาพ
2. ปัจจัยกำหนดสุขภาพ
3. แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพ
4. การรื้อย้ายและปรับปรุงชุมชนแออัด
5. ผลกระทบจากการรื้อย้าย/ปรับปรุงชุมชนแออัด
6. การประเมินผลกระทบทางสุขภาพ
7. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. กระบวนทัศน์มิติทางสุขภาพ

“กระบวนทัศน์สุขภาพ” ในมิติสุขภาพได้นำเสนอมุมมองของสุขภาพ ที่มีความหมายครอบคลุมสถานะที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ การดำเนินชีวิตที่ยืนยาวและมีความสุขของทุกคน (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2545 หน้า 1-3) โดยมีนักวิชาการ และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานด้านสุขภาพ ได้ให้ความหมายของ “สุขภาพ” ในกระบวนทัศน์สุขภาพไว้ดังต่อไปนี้

เดชรัตน์ สุขกำเนิดและคณะ (2545, หน้า 10) นำเสนอไว้ว่า “สุขภาพ” คือ ภาวะที่เป็นสุข หรือ “สุขภาพะ” มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตโดยมีความสัมพันธ์อย่างซับซ้อนกับปัจจัยต่างๆ มากมายทั้งปัจจัยทางชีวภาพ ปัจจัยทางกายภาพ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสังคม

ประภาเพ็ญ สุวรรณ (2538, หน้า 15) กล่าวว่า “สุขภาพ” คือผลรวมอย่างสมบูรณ์ทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม องค์ประกอบทางด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมจะมีอิทธิพลต่อสุขภาพ รวมถึงนโยบาย ระเบียบ องค์ประกอบขององค์กร หรือหน่วยงานที่บุคคลนั้นเกี่ยวข้องกับ สุขภาพที่สมบูรณ์เป็นผลมาจากองค์ประกอบหลายอย่าง เช่น การดำรงชีวิต ครอบครัวยุทธศาสตร์ และสภาพแวดล้อมที่สนับสนุนหรือเอื้อต่อการมีสุขภาพที่ดี

สุพัตรา โทวารากา (2545) ให้มุมมองของ “สุขภาพ” ที่หมายถึงสภาพร่างกายและจิตใจ ที่เป็นปกติหรือไม่ปกติ ที่มีความสัมพันธ์กับความแข็งแรงของร่างกาย ความมั่นคงของอารมณ์และจิตใจ ที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตที่เป็นสุขหรือทุกข์ และสุขภาพมีความสำคัญทั้งต่อตนเอง ต่อครอบครัว และสังคม

ปัตพงษ์ เกษสมบูรณ์และอนุพงศ์ สุจริยากุล (2543, อ้างใน เดชรัต สุขกำเนิดและคณะ, 2545, หน้า 10) กล่าวว่า สุขภาพ มิใช่เฉพาะความไม่พิการหรือการปราศจากโรคเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสภาวะที่สมบูรณ์และเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุลทั้งมิติทางจิตวิญญาณ ทางสังคม ทางกาย และทางจิต สุขภาพของมนุษย์มีความสัมพันธ์เชิงพลวัตกับปัจจัยต่างๆ ทั้งด้านปัจเจกบุคคล เช่น กรรมพันธุ์ พฤติกรรม จิตวิญญาณ และสภาพแวดล้อม เช่น ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม กายภาพ และชีวภาพ รวมทั้งระบบบริการสุขภาพ

ประเวศ วะสี (2545, หน้า 4-5) อธิบายว่าสุขภาพหมายถึงสภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ โดยที่สภาวะที่สมบูรณ์ทางกาย หมายถึง ร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรงมีเศรษฐกิจพอเพียง มีสิ่งแวดล้อมดี ไม่มีอุบัติเหตุ สภาวะที่สมบูรณ์ทางจิต หมายถึง จิตใจที่เป็นสุข ผ่อนคลาย ไม่เครียด มีความเมตตา กรุณา มีสติ มีสมาธิ สภาวะที่สมบูรณ์ทางสังคม หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยดีในครอบครัว ในชุมชน ในที่ทำงาน มีครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมมีความยุติธรรม มีความเสมอภาค มีสันติภาพ สภาวะที่สมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ หมายถึง ความสุขอันเกิดจากการมีจิตใจสูง ลดละความเห็นแก่ตัว

กระทรวงสาธารณสุข (2544, หน้า 27-28) ได้ให้ความหมายของสุขภาพตามแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545-2549 ไว้ว่า สภาวะที่มีความสมบูรณ์อย่างมีดุลยภาพด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างบูรณาการกับวิถีชีวิตที่ดำเนินไปบนพื้นฐานของความพอดี โดยดำรงอยู่ในครอบครัว ชุมชน และสังคม ที่พัฒนาอย่างสมดุล โดยเชื่อมโยงสุขภาพกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อม

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพ (2545, หน้า 4) ได้ยึด “กระบวนทัศน์สุขภาพ” ขององค์การอนามัยโลก เป็นหลักในการกำหนดค่านิยมของ “สุขภาพ” ในร่างพระราชบัญญัติสุขภาพ

แห่งชาติ หมายถึง สุขภาวะที่สมบูรณ์และเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวม อย่างสมดุล ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ

สรุปความหมายของสุขภาพที่ครอบคลุมความสมบูรณ์ของร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณหรือปัญญาที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับปัจจัยต่างๆ ทั้งด้านปัจเจกบุคคล ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ปัจจัยด้านสังคมเศรษฐกิจ และปัจจัยด้านวัฒนธรรม และระบบบริการสุขภาพ ได้ดังนี้

1. สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางกาย หมายถึงร่างกายที่สมบูรณ์ แข็งแรง ไม่เป็นโรค ไม่พิการ
2. สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิต หมายถึง จิตใจที่เป็นสุข ร่าเริง และไม่เห็นแก่ตัว
3. สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางสังคม หมายถึง การที่อยู่ร่วมกันด้วยดี มีครอบครัวที่อบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีเศรษฐกิจหรือปัจจัยที่จำเป็นพอเพียง ในการดำเนินชีวิต และมีอาชีพที่มั่นคง
4. สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ หมายถึง ความสุขที่เกิดจากจิตใจสูง ลดละความเห็นแก่ตัว เสียสละเพื่อส่วนรวม มีความเมตตา

2. ปัจจัยกำหนดสุขภาพ

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยกำหนดสุขภาพ

กระบวนทัศน์สุขภาพแบบองค์รวม ได้ให้ความหมายของ “ปัจจัยกำหนดสุขภาพ” ไว้ว่า หมายถึง สิ่งที่กำหนดหรือมีผลกระทบต่อสุขภาพของประชากรกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยมีปัจจัยในด้านต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องกับสภาวะสุขภาพ เมื่อมีเหตุหนึ่งหรือการกระทำใดๆ ที่มีผลทำให้ปัจจัยกำหนดสุขภาพมีการเปลี่ยนแปลงไป จะส่งผลให้สุขภาพของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปด้วย (เดชรัตน์ สุขกำเนิด และคณะ, 2545 หน้า 46-47)

2.2 ปัจจัยกำหนดสุขภาพ

จากความหมายของปัจจัยกำหนดสุขภาพดังกล่าวข้างต้น สนับสนุนความสัมพันธ์เชิงพลวัตของสุขภาพกับปัจจัยต่างๆ ทั้งปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสภาพแวดล้อมอื่นๆ ทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ สังคม รวมทั้งระบบบริการสุขภาพ ดังนั้น การกำหนดนโยบาย แผนงาน และกิจกรรมใดๆ ของรัฐ และเอกชนที่มีผลกระทบต่อปัจจัยข้างต้น ย่อมส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสุขภาพของมนุษย์ (เกษม วัฒนชัย และคณะ, 2544 หน้า 2)

สมชาย จักรพันธุ์ (2542, หน้า 305-310) ได้นำเสนอปัจจัยกำหนดสุขภาพ ไว้ 3 ปัจจัย ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ทางเศรษฐกิจ และทางสังคม วัฒนธรรม ที่มีผลต่อสุขภาพ

สิ่งแวดล้อมทางกายภาพหมายถึง สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว (external environment) เช่น สภาพที่อยู่อาศัย ความแออัดของชุมชน สภาพแวดล้อมในการทำงาน สถานที่พักผ่อนและสันทนาการ อากาศ สภาพการจราจร น้ำในการอุปโภค บริโภค และสิ่งต่างๆที่อยู่ในตัวบุคคล (internal environment) สิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ ได้แก่ รายได้ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การย้ายถิ่น ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน และขนบธรรมเนียม ประเพณีการดำรงชีวิต

เชอร์ตัน สุขกำเนิดและคณะ (2545, หน้า 7-8) นำเสนอปัจจัยกำหนดสุขภาพของประเทศแคนาดาและอังกฤษไว้ว่า ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อสุขภาพ คือสิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและการทำงาน สภาพที่อยู่อาศัย การจัดหาน้ำสะอาดเพื่ออุปโภคและบริโภค สุขภาพสิ่งแวดล้อม รายได้และสถานะทางสังคม

ชูเพ็ญศรี วงศ์พุทธา (2545, หน้า 22-24) ให้ความเห็นเกี่ยวกับปัจจัยกำหนดสุขภาพไว้ว่า รายได้และสถานะทางสังคม เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญต่อสุขภาพ นอกจากนี้เครือข่ายการช่วยเหลือทางสังคม ที่หมายถึงความสัมพันธ์ในชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน ครอบครัว เพื่อน และการช่วยเหลือกัน ในชุมชน จะช่วยลดความเครียดและแก้ปัญหาหลายประการ พบว่าคนที่มีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม (การพบปะผู้คนมาก) มีอัตราการก่อนวัยอันสมควรน้อยกว่าคนที่มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมน้อยอย่างชัดเจน

บุญถ้วน แก้วปิ่นตา (2544, หน้า 20-23) ให้ความเห็นในเรื่องของสุขภาพและสิ่งแวดล้อมว่าสุขภาพเป็นผลรวมที่เกิดมาจากความเกี่ยวพันระหว่างสุขภาพมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ทั้งทางด้านกายภาพ (ธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น) และทางสังคม (วิถีชีวิตและวัฒนธรรม) และนำเสนอลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับสุขภาพที่มีความสำคัญ 2 ลักษณะ คือ การมีสิ่งแวดล้อมที่ค้ำจุนสนับสนุนชีวิตและสุขภาพ (how well the environment can sustain life and health) และสิ่งแวดล้อมที่ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ (how free the environment is to hazards to health) ซึ่งเป็นพื้นฐานของการสร้างสุขภาพดี ได้แก่ที่อยู่อาศัยของชุมชน อาหาร การออกกำลังกาย ความปลอดภัยจากการเดินทาง อากาศสะอาดและเมือง/ชุมชนสะอาด รวมถึงการมีปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตที่เพียงพอ

ลือชา วนรัตน์ (2545, หน้า 24-29) ได้นำเสนอปัจจัยกำหนดสุขภาพไว้ 4 ปัจจัย ได้แก่ 1) ปัจจัยทางชีวภาพที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ เช่น ความเป็นหญิง หรือเป็นชาย ความเป็นเด็ก หรือคนชรา ซึ่งจะมีโรคหรือความเจ็บป่วยที่แตกต่างกัน 2) ปัจจัยทางบริการสาธารณสุขและบริการทางแพทย์ ความรู้และวิทยาการทางการแพทย์ใหม่ๆ 3) ปัจจัยด้านพฤติกรรมและวิถีชีวิตของคนซึ่งแตกต่างกันในแต่ละเชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรม ภาษา ตลอดจนระบบความคิด ความเชื่อระบบการศึกษา ระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ และ 4) ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมแบ่งออกเป็นสิ่งแวดล้อม

ทางกายภาพที่สัมผัสได้ด้วยตาหรือประสาทสัมผัสอื่นๆ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ ผู้คน ค่านิยม ความเชื่อ ภาษา ศาสนา วัฒนธรรม จิตวิญญาณ พฤติกรรมและ วิถีชีวิตของผู้ที่อยู่รอบรอบตน และสิ่งที่เป็นนามธรรมอื่น ๆ หรือแม้แต่ การเมือง และสภาวะทางเศรษฐกิจ

จากแนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยกำหนดสุขภาพ สำหรับการศึกษานี้สามารถสรุปได้ว่า ปัจจัยกำหนดสุขภาพแบ่งออกเป็น 3 ปัจจัย กล่าวคือ ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ ถนน สัญจรเทียบคลองแม่ข่าที่เป็นเส้นทางสัญจรเชื่อมโยงระหว่างชุมชน ทำให้การเดินทางไปมาหาสู่กัน ได้สะดวก สถานที่พักผ่อนสำหรับกิจกรรมสันทนาการ และการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน บริเวณแนวคลองแม่ข่า การปรับปรุงคุณภาพน้ำในคลองแม่ข่า การเพิ่มพื้นที่สีเขียวโดยการปลูกต้นไม้ เทียบคลองแม่ข่า และการปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยชุมชนแนวคลองแม่ข่า ปัจจัยด้านสังคมเศรษฐกิจ ได้แก่ การปฏิสัมพันธ์และการรวมกลุ่ม ที่ก่อให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง เศรษฐกิจ ได้แก่ รายได้ และการประกอบอาชีพ ที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ค่านิยม และพฤติกรรมการบริโภค ส่วนปัจจัยด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การอนุรักษ์โบราณสถาน ขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน และการฟื้นฟูวิถีชีวิตริมคลองของชุมชน บริเวณแนวคลองแม่ข่า หากเกิดการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยกำหนดสุขภาพ ทั้ง 3 ด้าน ย่อมส่งผลให้ สุขภาพด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านจิตวิญญาณของประชาชนเปลี่ยนแปลงไป ด้วย โดยทิศทางของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจเป็นไปในเชิงบวกหรือลบ ขึ้นอยู่กับบริบทของชุมชน หรือสังคมนั้นๆ

3. แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพ

3.1 แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงปัจจัยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (physical environment) หมายถึง สิ่งต่างๆที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ถนนที่ใช้ในการสัญจร สถานที่พักผ่อนและ สันทนาการ น้ำสำหรับอุปโภคและบริโภค สภาพอากาศ สภาพที่อยู่อาศัย ความแออัดของชุมชน (พวงเพชร ธนสิน, 2532 หน้า 4)

3.1.1 การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นตลอดเวลา เนื่องจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและอุตสาหกรรม ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากโครงการพัฒนาต่างๆ ส่งผลให้เกิดความเจริญ ความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต แต่ขณะเดียวกันก็สร้างปัญหาให้กับมนุษย์

ได้เช่นกัน การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เกิดจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ (ประเสริฐ แก้มกลืนฟู่ง, 2540 อ้างใน ทรงพล หาญศิริมิชัย, 2543 หน้า 13-14)

(1) **ประชากร** มนุษย์เป็นตัวการที่สำคัญในการก่อให้เกิดปัญหา ด้วยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม การที่ประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทำให้การทำลายสิ่งแวดล้อมหรือการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมขยายวงกว้าง เพื่อสนองตอบความต้องการสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตที่เพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น การพัฒนาความเจริญของมนุษย์ อาทิ การก่อสร้างอาคาร สาธารณูปโภค โครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ เส้นทางสัญจร สถานที่พักผ่อนภายในชุมชน สาธารณูปโภคที่อำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิต การปรับปรุงภูมิทัศน์ที่อยู่อาศัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก การรวมตัวกันของประชากรทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ การขยายตัวของเมือง สิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยการวางแผนอย่างรอบคอบ ทั้งนี้เพราะท้องถื่นใดที่มีประชากรอยู่กันมากเกินไป จะก่อให้เกิดความวุ่นวาย สร้างปัญหาทางสังคมกับสิ่งแวดล้อมในเรื่องความยากจน โรคภัยไข้เจ็บ ที่เกิดจากปัญหามลภาวะ น้ำเสีย อากาศเป็นพิษ การจราจรที่คับคั่ง ปัญหาการกำจัดขยะ สภาพโสโครกในแหล่งชุมชน เป็นต้น

(2) **การขยายตัวทางเศรษฐกิจ** อุตสาหกรรม และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความก้าวหน้าดังกล่าวเกิดขึ้นควบคู่กับปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ เช่น อากาศเป็นพิษ น้ำเน่าเสีย สภาพที่อยู่อาศัยที่แออัดไม่ได้มาตรฐานของแรงงานอพยพ ที่เข้าสู่เมืองเพื่อสนองตอบความต้องการด้านแรงงานจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เกิดผลกระทบต่อสุขภาพและความเป็นอยู่ของมนุษย์ ที่มีค่าใช้จ่ายอย่างมหาศาลในการแก้ไขปัญหามลภาวะสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลจากการพัฒนาการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความเจริญทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ให้กลับคืนสู่สภาพที่เอื้อต่อการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี

3.1.2 ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

จากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพจากตอบสนองความต้องการของมนุษย์ การพัฒนาความเจริญทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี โครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต และการขยายตัวของเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบ ผลกระทบด้านบวกจากการพัฒนา ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่นำไปสู่ความเจริญของสังคม อาทิ การก่อสร้างอาคาร สาธารณูปโภค โครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ เส้นทางสัญจรและการคมนาคมที่สะดวก เอื้อต่อการกระจายความเจริญด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และความเจริญด้านอื่นๆ เข้าถึงทุกภาคส่วน ทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น สาธารณูปโภคที่อำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิต ทำให้ได้รับความสะดวกสบาย ความทันสมัยของเทคโนโลยีสามารถพัฒนาสิ่งแวดล้อมทางกายภาพให้เกิดประโยชน์กับมนุษย์มากขึ้น อาทิ

การผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังน้ำ การนำทรัพยากรธรรมชาติแปรรูปเพื่อให้เกิดประโยชน์ในภาคอุตสาหกรรม การค้า การปรับปรุงภูมิทัศน์สภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีสุขภาพที่ดี

ส่วนผลกระทบในด้านลบจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ อันเนื่องมาจากสาเหตุของประชากร และการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดปัญหาภาวะ และ การอพยพเข้ามาทำงานทำในเขตเมืองมากขึ้น ในเขตเมืองที่เป็นแหล่งรวมคนและการทำกิจกรรม จึงมีความต้องการทรัพยากรต่างๆ เพิ่มมากขึ้น เช่น อาหาร น้ำ วัสดุก่อสร้าง เป็นต้น และเมื่อใช้ ทรัพยากรเหล่านี้แล้วก็จะมิของเสีย ของเหลือใช้ในรูปแบบต่างๆ ทิ้งออกมา ซึ่งการจัดการเพื่อนำเข้า ทรัพยากรและการจัดการของเสีย ถ้าทำได้ไม่เหมาะสมแล้ว จะมีส่วนอย่างมากในการก่อให้เกิด ปัญหาต่อระบบนิเวศน์ทั้งในตัวเมือง และข้างเคียง ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นมีดังต่อไปนี้

(1) **ปัญหาการจัดการขยะ** การจัดการขยะกำลังเป็นปัญหาที่มีความรุนแรง การที่ประชาชนที่อยู่อาศัยในเขตเมืองมีการกำจัดขยะ ตลอดจนการจัดการเก็บที่ไม่ถูกสุขลักษณะ ทำให้ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของพาหะ นำโรคติดต่อที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ

(2) **ปัญหาน้ำเสีย** การขยายตัวของเมืองส่งผลให้มีน้ำเสียจากบ้านเรือน อาคาร สถานประกอบการต่างๆ มากมาย หากไม่มีระบบการระบายน้ำเสีย และบำบัดที่พอเพียงและ เหมาะสม จะก่อให้เกิดปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพและความเป็นอยู่ของประชาชนได้

(3) **ปัญหามลภาวะทางอากาศ** จากปัญหาการจราจรที่คับคั่ง ควันจาก ท่อไอเสียรถ โรงงาน สถานประกอบการอุตสาหกรรม ทำให้เกิดมลพิษทางอากาศที่เป็นอันตราย ต่อสุขภาพของประชาชน และการไม่ค่อยมีพื้นที่สำหรับปลูกต้นไม้เพื่อช่วยลดมลพิษทางอากาศ

(4) **ปัญหาด้านความสวยงามและเอกลักษณ์ของเมือง** จากการขยายตัวของ เมืองในภาคเหนือตอนบน มีอาคารสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่มีความหลากหลายแตกต่างไปจาก สถาปัตยกรรมท้องถิ่น อีกทั้งอาคาร และโบราณสถาน ตลอดจนสถานที่ซึ่งมีความสำคัญ ทางประวัติศาสตร์ไม่ได้รับการทำนุบำรุง ให้คงคุณค่า ความงดงามที่เป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรม ท้องถิ่น

(5) **ปัญหาการจราจร** การที่ประชากรจำนวนมากอยู่รวมกันชวดยานพาหนะ ที่เป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตในเขตเมืองก็มีจำนวนมากด้วย โครงข่ายเส้นทางสัญจรที่ไม่สามารถรองรับจำนวนชวดยานที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดปัญหาการจราจรใน เขตเมืองโดยทั่วไปอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ รวมถึงการสัญจรภายในชุมชนเมือง ที่มีพื้นที่จำกัด จึงไม่สามารถพัฒนาให้มีเส้นทางสัญจรที่สะดวก เพียงพอและมีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ของชุมชน

(6) ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรม การเกิดแหล่งเสื่อมโทรมมีสาเหตุจากการที่มีการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยรวมกันอย่างหนาแน่น เนื่องจากในเขตเมืองมีพื้นที่จำกัด ส่วนใหญ่จะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยที่อพยพเข้ามาหางานทำในเมือง ทำให้มีการอยู่รวมกันโดยไม่มีแบบแผนในการดำรงชีวิตที่ถูกสุขลักษณะ ก่อให้เกิดปัญหาสภาพแวดล้อมในชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ และความเป็นอยู่ของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

สรุปจากแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมดังกล่าวข้างต้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ว่าจากสาเหตุใดก็ตามผลกระทบต่อสุขภาพและความเป็นอยู่ของมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตความเป็นอยู่ควรมีการพัฒนาให้ดีขึ้น แต่หากเกิดผลเสียต้องรีบปรับปรุง แก้ไข และป้องกันปัญหาโดยอาศัยหลักวิชาการและความเป็นจริงในทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องโดยเน้นความสมดุลของการพัฒนากับการคงอยู่ของสภาพแวดล้อมที่ก่อให้เกิดความผาสุกอย่างแท้จริงของประชาชนในระยะยาว

3.2 แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ

3.2.1 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

สิ่งแวดล้อมทางสังคม หรือสิ่งแวดล้อมนามธรรม (social environment or abstract environment) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อความเป็นระเบียบของการอยู่รวมกัน อย่างมีความสุขอาจเป็นพฤติกรรมมนุษย์สร้างขึ้นโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ ได้แก่ กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับของสังคม รวมถึงกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ (ทรงพล หาญศิริมีชัย, 2543 หน้า 5-7) ทั้งนี้โครงสร้างทางสังคมมีไว้เพื่อแก้ไขปัญหาพื้นฐานและตอบสนองความต้องการหากความต้องการเปลี่ยนแปลงไป สังคมจะแสวงหา หรือมีการประดิษฐ์คิดค้น พัฒนาสิ่งต่างๆ ที่สามารถสนองตอบความต้องการได้ และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมและพฤติกรรมของคนในสังคม (กาญจนารัตน์ ยันตระกูล, 2540 หน้า 21) โดยมีนักวิชาการ และผู้ที่สนใจให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ดังนี้

จาร์ส นวลนัม (2540, หน้า 91) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมทั้งในระดับบุคคลและกลุ่มบุคคลที่ก้าวหน้าหรือถดถอยที่อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรหรือชั่วคราวก็ได้

แฟร์ไรลด์ (Fairchild, 1955 หน้า 277) ได้ให้คำนิยามของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าเป็นลักษณะของกระบวนการ แบบแผน หรือรูปแบบของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรหรือชั่วคราวที่มีความก้าวหน้าหรือถดถอย และผลจากการเปลี่ยนแปลงอาจก่อให้เกิดประโยชน์หรือโทษต่อสังคมนั้นๆ

พิทยา สายหู (2538, หน้า 229) ได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือ การเปลี่ยนแปลงระบบ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมใด โดยมีลักษณะการเกิดในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ชั่วคราว หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบถาวร

สรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมทั้งในระดับบุคคลและกลุ่มบุคคลที่อาจเกิดขึ้นอย่างถาวรหรือชั่วคราว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของสมาชิกในสังคมนั้นๆ หรือ ก่อให้เกิดผลเสียต่อสังคมขึ้นบริบทของสังคม

3.2.2 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ นิยพรรณ วรณศิริ (2536, หน้า 55-70) ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไว้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต อาชีพ รายได้ที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาประเทศ จากภาคเกษตรกรรมเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้น ทำให้กระบวนการผลิตเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวัตถุดิบ กรรมวิธี พลังงาน การลงทุน การจัดการและกฎระเบียบต่างๆ โดยเฉพาะปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน แรงงาน เพื่อตอบสนองความต้องการของภาคอุตสาหกรรม และความต้องการของมนุษย์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตของสังคมจากระบบพึ่งพาตนเอง สู่อุปกรณ์เทคโนโลยีมากขึ้น

3.2.3 สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจมีสาเหตุจากปัจจัย 2 ประการ (ทรงพล หาญศิริมีชัย, 2543 หน้า 16-17) ได้แก่

(1) **ปัจจัยภายนอกชุมชน** เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกชุมชนซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและเศรษฐกิจ เช่น การสาธารณูปโภคต่างๆ จากการพัฒนาการขยายตัวของเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม การค้า การพัฒนาความเจริญด้านวัตถุ เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา อย่างไรก็ตามยุคของโลกแห่งการสื่อสารในปัจจุบัน ในแต่ละสังคมจะต้องพึ่งพาอาศัยกันในด้านเศรษฐกิจ และสังคม

(2) **ปัจจัยภายในชุมชน** เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในชุมชน เช่น ปัจจัยทางสิ่งแวดล้อม ที่ตั้ง คุณสมบัติของสมาชิกในสังคม โครงสร้างของครอบครัว สถานะทางสังคม บทบาทหน้าที่ การศึกษา หรือการมีประสบการณ์สูงทำให้เกิดการยอมรับสิ่งใหม่ๆและนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม บวกกับลักษณะของผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจได้เช่นกัน

3.2.4 ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ

ผลกระทบที่เกิดจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกชุมชน เกิดขึ้นในระยะ เวลาใดเวลาหนึ่ง ที่มีการเปรียบเทียบความแตกต่างของระบบโครงสร้างหน้าที่ ระบบความสัมพันธ์ ทางสังคมระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มคนในสังคม รวมถึงการติดต่อการกระทำระหว่างมนุษย์ หรือกลุ่ม ของสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งสามารถสรุปผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้ ดังนี้

(1) ผลต่อโครงสร้างประชากรและนิเวศวิทยา ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมเศรษฐกิจต่อโครงสร้างประชากร และนิเวศวิทยา มีทั้งด้านบวกและลบ ดังนี้

ผลกระทบด้านบวกมีผลต่ออัตราการเกิดและอัตราการตาย เนื่องจากความ เจริญทางการแพทย์และสาธารณสุขในปัจจุบัน ทำให้เกิดการควบคุมประชากรที่มีประสิทธิภาพ และมีความเหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะประชากรที่อยู่ในวัยแรงงานที่จะ เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ ส่วนประชากรในวัยเด็กมีโอกาสด้านการศึกษาเพิ่มมากขึ้น สำหรับผลกระทบต่อนิเวศวิทยา สังคมจะมีความระมัดระวังในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น อีกทั้งสามารถนำความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในการพัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการดำรงชีวิตได้มากขึ้นด้วย

ผลกระทบด้านลบถึงแม้ว่าจะสามารถควบคุมประชากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็ยังไม่สามารถควบคุมจำนวนประชากรที่อพยพเข้าสู่เมืองที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วทำให้ใน เขตเมืองมีความต้องการทรัพยากร ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตเพิ่มมากขึ้น จึงเกิดการแข่งขันเพื่อ ความอยู่รอด โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมจะลดทอนความช่วยเหลือเกื้อกูล การเอื้ออาทร ต่อบุคคลอื่น จนกลายเป็นการแข่งขันมากขึ้น อีกทั้งสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ความไม่เพียงพอ ของสาธารณูปโภคที่จำเป็น เช่น เส้นทางสัญจร ไฟฟ้า น้ำประปา นอกจากนี้ปัญหาจากที่อยู่อาศัย และขยะสิ่งของเหลือใช้ น้ำเน่าเสีย จะตามมาหากไม่มีเตรียมการรองรับ หรือไม่มีการวางแผนการจัดการ อย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ

(2) ผลกระทบต่อการจัดองค์กรทางเศรษฐกิจ ระบบการผลิตจะเปลี่ยน จากการผลิตเพื่อบริโภคเป็นการผลิตตามกลไกการตลาด ส่งผลต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจของ สังคมทั้งด้านบวกและลบ ผลกระทบด้านบวกที่เกิดจากระบบการผลิตที่เปลี่ยนเป็นการผลิตตาม กลไกของตลาดทำให้ความต้องการแรงงานฝีมือมากขึ้น จึงเป็นการเพิ่มโอกาสให้กับคนที่ว่างงาน และแรงงานภาคเกษตรกรรม มีโอกาสสร้างรายได้เสริมทำให้สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของ ครอบครัว และชุมชนได้ การเปลี่ยนแปลงสัดส่วนคนงานระดับต่างๆ ที่ต้องการบุคลากรด้านวิชาชีพ จึงมีการจำแนกบทบาทความรับผิดชอบของแรงงานแต่ละสาขาชัดเจนขึ้น รายได้โดยรวมของ

ประเทศเพิ่มมากขึ้น ส่งผลต่อเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศที่ได้รับการยอมรับจากประเทศต่างๆ ทั่วโลก ส่วนผลกระทบด้านลบที่เกิดจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจทำให้ความเจริญกระจุกตัวอยู่ในเขตเมืองทำให้การพัฒนาเกิดความไม่สมดุลระหว่างภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมทำให้แรงงานภาคเกษตรกรรมแปรเปลี่ยนเป็นแรงงานภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น สัดส่วนของประชากรภาคเกษตรกรรมจะลดลง

(3) พฤติกรรมการบริโภค จากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมและเศรษฐกิจเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้นมีการผลิตเครื่องใช้ที่ทันสมัย ส่งผลในด้านบวกที่ทำให้เกิดความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต ในขณะที่พฤติกรรมกรรมการบริโภคแบบดั้งเดิมที่มีการพึ่งพาธรรมชาติ แปรเปลี่ยนเป็นพฤติกรรมกรรมการบริโภคตามกระแสความนิยมของเมืองที่มีความเจริญ ที่ก่อให้เกิดปัญหาด้านสุขภาพ รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย และให้คุณค่าของคนในสังคมที่เปลี่ยนไปตามวัตถุนิยม

3.2 แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

3.2.1 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ประเสริฐ เข้มกลิ่นพุ่ม และคณะ (2540, หน้า 156-157) ได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ไว้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยม บรรทัดฐาน ระบบสัญลักษณ์ต่างๆ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจเป็นการทดแทนผสมผสานหรือเป็นการเพิ่มวัฒนธรรมเข้ามาสู่โครงสร้างของสังคม อย่างไรก็ตามย่อมส่งผลต่อระบบต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้อง และที่สำคัญที่สุดคือผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม

3.2.2 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

การที่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เกิดเป็นจารีต ประเพณี ระบบกฎเกณฑ์และพิธีการต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชน ทั้งปัจจุบันและรุ่นต่อไปได้ถือปฏิบัติและสั่งสมเกิดเป็นภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมของกลุ่ม (อมราว พงศาพิชญ์, 2534 หน้า 2) หากเกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบโครงสร้างความสัมพันธ์ตลอดจนวิถีชีวิตของชุมชนหรือกลุ่ม ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมไปด้วย จากความสัมพันธ์อย่างเป็นพลวัต ระหว่างสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม หากมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจจะส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมของชุมชน หรือสังคมนั้นๆจึงอาจกล่าวได้ว่า ปัจจัยที่เป็นสาเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจซึ่งได้แก่ ปัจจัยภายในชุมชน เช่น ระบบโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม แบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์

ต่างๆ และปัจจัยภายนอกชุมชน เช่น การพัฒนา การสร้างสาธารณูปโภค การขยายตัวทางเศรษฐกิจ จะเป็นสาเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน (ทรงพล หาญศิริมีชัย, 2543 หน้า 27-30)

3.3.3 ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม ชนบทชนนิยม ประเพณีที่กำหนดการกระทำ การอยู่ร่วมกันของสมาชิกในสังคม จากการพัฒนาประเทศหรือจากโครงสร้างของชุมชนที่เปลี่ยนไป ทำให้สมาชิกในสังคมได้รับวัฒนธรรมที่หลากหลาย หากมีการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนในสังคม จะทำให้เกิดทางเลือกและมีการผสมผสานวัฒนธรรมที่หลากหลายกับการดำรงชีวิต แต่หากไม่สามารถประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของสังคมวัฒนธรรมที่ดำรงมาอย่างถูกต้องเลย เนื่องจากจากความเจริญทางด้านวัตถุ เช่น ค่านิยมในการบริโภค การให้คุณค่ากับสถาบันครอบครัว ลดน้อยลง ความเอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกันเปลี่ยนเป็นการอยู่ร่วมกันแบบแข่งขันเพื่อความอยู่รอด และเกิดการรับวัฒนธรรมใหม่เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (ประเสริฐ เข้มกลิ่นฟุ้ง และคณะ ,2540 หน้า 161)

4. การรื้อย้ายและปรับปรุงชุมชนแออัด

4.1 ความหมายของชุมชนแออัด

การเคหะแห่งชาติ ได้ให้คำจำกัดความว่า "ชุมชนแออัด" หมายถึง พื้นที่ที่มีสภาพไม่ถูกสุขลักษณะ มีน้ำขัง อับชื้นหรือสกปรก มีอาคารและผู้อยู่อาศัยอย่างแออัด อันอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัย ความปลอดภัย หรือเป็นแหล่งที่อาจก่อให้เกิดการกระทำที่ขัดต่อกฎหมาย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ทั้งนี้ความหนาแน่นของอาคารที่อยู่อาศัยในชุมชนอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 30 หลังคาเรือนต่อพื้นที่ 1 ไร่ ไม่ว่าจะอยู่ในบริเวณที่ดินของเจ้าของที่รายเดียวกันหรือไม่ก็ตาม (การเคหะแห่งชาติ, 2540 หน้า 4-5)

สิริลักษณ์ แก้วคงยศ (2533, หน้า 5) ได้กล่าวถึงชุมชนแออัดว่า หมายถึง สภาพของย่านเคหะสถาน หรือบริเวณที่พักอาศัยในเมืองที่ประกอบด้วย อาคารเก่าแก่ทรุดโทรม หรือบริเวณที่สกปรก ประชาชนอยู่กันอย่างแออัด ผิดสุขลักษณะ คือ ต่ำกว่ามาตรฐานของสุขลักษณะที่อยู่อาศัย ซึ่งอาจทำให้ไม่ปลอดภัยในด้านสุขวิทยาและอนามัย

ระเบียบ ก.ท.ม. ว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ. 2534 ได้ให้ความหมายของชุมชนแออัดว่า หมายถึง ชุมชนส่วนใหญ่ที่มีอาคารหนาแน่นไร้ระเบียบและชำรุดทรุดโทรม ประชาชนอยู่อย่างแออัด มีสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสมอันอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยและความปลอดภัย

ของผู้อยู่อาศัย โดยให้ถือเกณฑ์ความหนาแน่นของบ้านเรือนอย่างน้อย 15 หลังคาเรือนต่อพื้นที่ 1 ไร่ เป็น 1 ชุมชน (การเคหะแห่งชาติ, 2540 หน้า 6)

พรโชคชัย (Pornchockchai , 1992: p.65-68) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของชุมชนแออัด ว่ามีความหนาแน่น (overcrowdedness) ของบ้านเรือนและจำนวนประชากรจำนวนมาก เป็นส่วนตัวถูกจำกัด (limited privacy) มีสภาพบ้านเรือนที่ต่ำกว่ามาตรฐาน และสภาพแวดล้อมที่ไม่ถูกสุขลักษณะ เช่น น้ำเน่าเสีย ทางเดินเท้าที่แคบและไม่มีการวางผังการสร้างที่อยู่อาศัยที่เป็นระเบียบ

4.2 ชุมชนแออัดริมคลองแม่ข่า

ชุมชนแออัดภายในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่เกิดขึ้นมาในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน มีการขึ้นทะเบียนจัดตั้งอย่างถูกต้องโดยเทศบาล 21 ชุมชน และกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปอีก 40 กว่าชุมชน ชุมชนแออัดที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามแนวคลองแม่ข่ามีทั้งหมด 11 ชุมชน และชุมชนที่ตั้งอยู่ตามแนวลำเหมือง และคลองที่ไหลมารวมกับคลองแม่ข่าอีก 6 ชุมชน รวม 17 ชุมชน ระยะเวลาการเกิดขึ้นของชุมชนแออัดแตกต่างกันไป (เทศบาลนครเชียงใหม่, 2544) ความเป็นมาของชุมชนริมคลองแม่ข่ามีความหลากหลายทางกายภาพอย่างเห็นได้ชัด สาเหตุจากความพยายามที่จะต่อสู้กับสภาพเศรษฐกิจสังคม จึงค้นร่นหาที่อยู่อาศัยอยู่ในเขตเมืองให้ได้เพื่อความสะดวกในการหางานทำเพื่อเลี้ยงชีพชุมชนที่ตั้งอยู่ตามแนวลำคลองแม่ข่า ได้แก่ ชุมชนทุ่งพัฒนา ชุมชนร่วมใจสามัคคี ชุมชนคลองเงิน 2 ชุมชนระแงง ชุมชนกำแพงงาม ชุมชนศรัทธาวิวัฒน์ และชุมชนฟ้าใหม่ ประตูก้อม (นิวัตร ดันตยานุสรณ์, 2540 หน้า 6) สภาพของชุมชนมีการอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น การสร้างที่อยู่อาศัยรุกล้ำบริเวณแนวคลองแม่ข่า โดยบางช่วงมีการสร้างบ้านเรือนล้อมคลอง บางช่วงซิดติดคลองโดยไม่มีที่ว่างสำหรับเป็นทางเดินเลียบบคลองสภาพน้ำในคลองแม่ข่ามีสภาพเน่าเสียเกือบตลอดสาย โดยเฉพาะในช่วงเขตเทศบาลที่ไหลผ่านแหล่งชุมชนเมือง จากการสำรวจพบว่า เกิดจากการทำกิจกรรมประจำวันของผู้ที่สร้างที่อยู่อาศัยบุกรุกแนวคลองแม่ข่า น้ำทิ้งจากสถานประกอบการ ร้านค้า อุตสาหกรรมขนาดเล็ก ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดและชุมชนรอบๆจึงไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภคได้ (องุ่นทิพย์ จิตวิมังสานนท์, 2543 หน้า 25-27)

ลักษณะทั่วไปของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดบริเวณแนวคลองแม่ข่า ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง ค้าขาย มีความหลากหลายของเชื้อชาติ และวัฒนธรรม ปัญหาด้านสภาพแวดล้อมของที่อยู่อาศัย มลพิษทางน้ำของคลองแม่ข่า ปัญหาทางสังคมจากความแตกต่างของวัฒนธรรม จากปัญหาด้านสภาพแวดล้อมที่ไม่ได้รับการดูแลและปรับปรุง อาจเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของเชื้อโรคจึงอาจเกิดผลกระทบที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ทำให้ประชาชนในชุมชน

แออัดและชุมชนใกล้เคียงมีโอกาสเจ็บป่วยด้วยโรคติดต่อ หรือการระบาดของโรคติดต่อที่มีประชาชนในชุมชนแออัดเป็นผู้แพร่เชื้อ เนื่องจากการเข้าไม่ถึงบริการสาธารณสุขของคนในชุมชนแออัด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่มีมาตรการควบคุมโรคที่มีประสิทธิภาพอีกทั้งมีความวิตกกังวลด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจากปัญหาอาชญากรรมที่มาจากประชาชนที่อพยพมาจากแหล่งต่างๆ ที่มีความหลากหลายของเชื้อชาติทำให้เกิดความแปลกแยกของชุมชนแออัด และชุมชนใกล้เคียง การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทำให้สภาพทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป สิ่งต่างๆเหล่านี้ ล้วนส่งผลกระทบต่อชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนโดยรอบชุมชนแออัด (สมพงษ์ พัดปุย, 2540 หน้า 63-67)

4.3 แนวคิดการปรับปรุงชุมชนแออัด

นโยบายการปรับปรุงชุมชนแออัดของการเคหะแห่งชาติที่สนองตอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ที่มุ่งเน้นการพัฒนาปรับปรุงชุมชนแออัด โดยกำหนดวัตถุประสงค์หลักในการพัฒนาที่อยู่อาศัย และการพัฒนาคนให้มีมาตรฐานที่อยู่อาศัย ทั้งที่เป็นชุมชนแออัดและชุมชนโดยรอบ ซึ่งต่อเนื่องมาถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) ที่มุ่งเน้นในการพัฒนาคนให้เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาประเทศ การพัฒนาที่อยู่อาศัยตามยุทธศาสตร์การพัฒนาที่อยู่อาศัย โดยมีกลุ่มเป้าหมายเป็นคนด้อยโอกาสในสังคม รวมถึงคนจนในเขตเมือง โดยมีแนวทางการปรับปรุงชุมชนแออัดดังนี้ (จรรยา พิทยาปริชานนท์, 2540 หน้า 11)

4.3.1 การย้ายชุมชน (resettlement) เป็นการย้ายชุมชนแออัดออกจากพื้นที่เดิมไปอยู่ในที่ดินผืนใหม่ โดยเน้นความมั่นคงในสิทธิการอยู่อาศัย การมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัย ตามความเหมาะสมและความเดือดร้อนของชุมชน โดยมีภาครัฐเป็นตัวกลางในการพัฒนาที่อยู่อาศัยใหม่ ให้ผู้อยู่อาศัยซื้อที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์หรือเช่าในระยะยาว ทั้งนี้เจ้าของที่ดินที่ได้รับประโยชน์จากที่ดินเดิมต้องรับภาระในการจ่ายค่าทดแทนการรื้อย้ายด้วย

4.3.2 การประสานประโยชน์ทางที่ดิน (land sharing) การแบ่งปันที่ดินระหว่างเจ้าของที่ดินกับผู้อยู่อาศัย โดยให้เจ้าของที่ดินแบ่งที่ดินบางส่วนของชุมชนขายให้กับผู้อยู่อาศัย ในราคาถูกหรือให้เช่าระยะยาว เพื่อให้เจ้าของที่ดินสามารถใช้ประโยชน์ที่ดินของคนในส่วนที่ต้องการได้

4.3.3 การบูรณะบริเวณที่ดินทั้งหมด (land readjustment) ชุมชนต้องมีการปรับปรุงสาธารณูปโภคหลัก

4.3.4 การปรับผังและแปลงที่ดินในที่ดินเดิม (slum reblocking) เพื่อทำการแบ่งแปลงที่ดิน และให้กรรมสิทธิ์ผู้อยู่อาศัยได้ครอบครองที่ดิน

4.3.5 การปรับปรุงในที่ดินเดิม (Slum Upgrading) โดยมีเงื่อนไขว่าชุมชนไม่มีสภาพที่เป็นชุมชนนุกรุก ขนาดชุมชนต้องไม่เกิน 30 หลังคาเรือน และมีอายุชุมชนเกิน 10 ปีขึ้นไป มีสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม คือสภาพทางเท้าทรุดโทรมเกินร้อยละ 50 ขึ้นไป ไม่มีทางระบายน้ำ ไม่มีระบบการกำจัดขยะ และไม่มีสาธารณูปโภค หรือมีสาธารณูปโภคไม่ถึงร้อยละ 40 ของทั้งชุมชน

4.4 การรื้อย้ายและปรับปรุงชุมชนแออัดบริเวณแนวคลองแม่ข่า

จากแนวความคิดการปรับปรุง พัฒนาเมืองและปรับปรุงสภาพแวดล้อมของชุมชนแออัดดังกล่าวข้างต้น จังหวัดเชียงใหม่ได้จัดทำนโยบายสนองตอบแนวทางในการพัฒนา โดยกำหนดเป้าหมายการพัฒนาเมืองน่าอยู่และยั่งยืน (เทศบาลนครเชียงใหม่, 2545 หน้า 1) ซึ่งเป็นนโยบายการพัฒนาเมือง เสริมสร้างรายได้และสนับสนุนชุมชนเข้มแข็ง จังหวัดเชียงใหม่ได้กำหนดวิสัยทัศน์ในการเป็นศูนย์กลางการพัฒนาภาคเหนือตอนบนและภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงในบทบาทด้านการท่องเที่ยว การค้า การลงทุน การบริการ และการศึกษา ซึ่งจะทำให้เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองที่มีระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมั่นคง และประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี แต่ทั้งนี้จากการพัฒนาและการลงทุนด้านการท่องเที่ยวส่งผลให้สภาพแวดล้อมเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงมีชุมชนย่อยของผู้มีรายได้น้อยเกิดขึ้นเป็นลักษณะของชุมชนแออัดนุกรุกที่ดินสาธารณะและโบราณสถานที่สำคัญ โดยเฉพาะคลองแม่ข่าที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ยาวนานมาตั้งแต่สร้างเมืองเชียงใหม่ (นิวัตร ต้นตยานุสรณ์, 2540 หน้า 3) เพื่อแก้ไขปัญหาการนุกรุกที่ดินสาธารณะจึงต้องมีการดำเนินการรื้อย้ายและปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนแออัดให้เป็นที่โล่งว่างของเมืองและกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินเดิม โดยการวางและจัดทำผังเมืองรวมเพื่อกำหนดแนวทางในการพัฒนาเมืองหรือชุมชนให้เป็นระเบียบ มีแบบแผนที่ถูกสุขลักษณะ ความสวยงามและสภาพแวดล้อมเพื่อดำรงรักษามรดกสถานที่ที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และรักษาคูณค่าทรัพยากรธรรมชาติโดยพิจารณาถึงความสำคัญของคลองแม่ข่าและการใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองแม่ข่า (เจษฎา พรหมจันทร์, 2541 หน้า 86)

ในการดำเนินการรื้อย้ายและปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนแออัด สำนักงานผังเมืองจังหวัดเชียงใหม่ร่วมกับเทศบาลนครเชียงใหม่ได้จัดทำโครงการรื้อย้ายและปรับปรุงภูมิทัศน์ของชุมชนแออัดบริเวณแนวคลองแม่ข่ามีระยะเวลาในการดำเนินงาน ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2545 ถึงเดือนตุลาคม 2547 โดยกำหนดแนวทางการดำเนินการ ดังนี้

4.4.1 รื้อย้ายชุมชนแออัดที่นุกรุกที่ดินสาธารณะบริเวณแนวคลองแม่ข่า ออกจากที่อยู่เดิมไปอยู่ที่ใหม่ จากการสำรวจ มีจำนวนผู้นุกรุกที่ต้องย้ายออกทั้งหมด 535 หลังคาเรือน โดยตั้งอยู่ในเขตคลองเงิน 1 (รวมใจสามัคคี) จำนวน 145 หลังคาเรือน ชุมชนฟ้าใหม่ 100 หลังคาเรือน

ชุมชนศรีท้าวหัวฝาย 147 หลังคาเรือน และชุมชนระแงง 30 หลังคาเรือน และชุมชนกำแพงงาม 10 หลังคาเรือน

4.4.2 ขุดลอกคลองแม่ข่า เพื่อคาคคอนกรีตตลอดสาย

4.4.3 สร้างเส้นทางสัญจรทางเดินเท้า หรือจักรยานเชื่อมโยงแต่ละชุมชน และสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์เพื่อเป็นอีกหนึ่งทางเลือกให้นักท่องเที่ยวใช้เป็นเส้นทางสัญจรในการเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตริมคลองแม่ข่า

4.4.4 ฟื้นฟูสภาพคลองแม่ข่าให้มีความสวยงามตามธรรมชาติ โดยการปลูกต้นไม้เลียบทางสัญจรพร้อมกับฟื้นฟูคุณภาพน้ำคลองแม่ข่าให้พื้นที่นอกระบบที่สามารถใช้ประโยชน์ได้

4.4.5 สร้างแนวป้องกันการบุกรุกของชุมชน เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดชุมชนแออัดในบริเวณแนวคลองแม่ข่าได้อีก

4.4.6 สร้างสถานที่สำหรับจอดรถสำหรับนักท่องเที่ยว และบริเวณพักผ่อนบนเส้นทางตามศักยภาพของพื้นที่รวมทั้งสำรวจ และสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกตามความเหมาะสม เช่น ที่จอดรถ จุดพัก

4.4.7 ปรับภูมิทัศน์บริเวณแนวคลองแม่ข่า โดยการปลูกต้นไม้เลียบแนวคลองเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้กับชุมชนบริเวณแนวคลองแม่ข่า

การดำเนินงานตามโครงการในขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจ และออกแบบเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณ 2 ฝั่งคลองแม่ข่า และการจัดทำโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยเป็นการจัดเตรียมพื้นที่รองรับประชาชนที่ต้องย้ายออกจากแนวคลองแม่ข่าเมื่อสามารถย้ายบ้านเรือนที่บุกรุกแนวคลองฯ ได้สำเร็จ สำนักงานผังเมืองจังหวัดเชียงใหม่ร่วมกับกรมเจ้าท่าจะดำเนินการปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชนแนวคลองแม่ข่า ตามที่สำรวจและออกแบบไว้ข้างต้น

5. ผลกระทบจากการรื้อย้าย/ปรับปรุงชุมชนแออัด

จากแนวทางการดำเนินงาน โครงการรื้อย้ายและปรับปรุงชุมชนแออัดบริเวณแนวคลองแม่ข่าของสำนักงานผังเมืองจังหวัดเชียงใหม่ และกองสวัสดิการสังคม สำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่ คาดหวังผลในด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ด้านเศรษฐกิจ และสังคม ดังนี้

5.1 ให้เมือง/ชุมชนมีระเบียบสวยงามและมีสภาพแวดล้อมที่ดี

5.2 สภาพแวดล้อมได้รับการปรับปรุงฟื้นฟูอย่างสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพธรรมชาติและ การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

5.3 มีโครงข่ายเส้นทางเลือกรูปแบบของการเดินเท้า และเส้นทางจักรยานที่ต่อเนื่อง สำหรับการสัญจรของประชาชนในชุมชน และนักท่องเที่ยว

5.4 ขอบเขตของที่สาธารณะสามารถป้องกันการบุกรุกในการสร้างสิ่งก่อสร้าง

5.5 ประชาชนมีทางเลือกในการประกอบอาชีพ จากการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยผ่านเส้นทางสัญจรบริเวณแนวคลองแม่ข่า

5.6 ส่งเสริมให้เกิดการกระจายรายได้จากการท่องเที่ยวโดยเส้นทางสัญจรบริเวณแนวคลองแม่ข่าสู่ชุมชนโดยตรง

5.7 เป็นอีกหนึ่งทางเลือกในการหลีกเลี่ยงการจราจรที่ติดขัด โดยใช้เส้นทางสัญจรเลียบบคลองแม่ข่า ช่วยประหยัดน้ำมันเชื้อเพลิง

5.8 ส่งเสริมกิจกรรมนันทนาการของชุมชนรอบๆบริเวณคลองแม่ข่า เป็นสถานที่พักผ่อนและทำกิจกรรมส่วนรวมของประชาชนในชุมชน

5.9 ประชาชนที่อาศัยอยู่ชุมชนบริเวณแนวคลองแม่ข่าเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถาน ศิลปะ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิตแบบล้านนา

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้นเกี่ยวเนื่องกับภาวะสุขภาพของประชาชนที่อยู่อาศัยรอบๆชุมชนแออัดทั้งทางตรงและทางอ้อม เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยต่างๆทั้งทางด้านสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าว ซึ่งผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นด้านบวก หรือด้านลบ ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านบุคคล และชุมชน

6. การประเมินผลกระทบทางสุขภาพ

6.1 ผลกระทบทางสุขภาพ

ผลกระทบทางสุขภาพเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพ อันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบาย แผนงาน หรือโครงการ ความเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบทางสุขภาพ หรือผลลัพธ์ทางสุขภาพ นั้นจะเป็นคำตอบสุดท้ายที่หลายๆฝ่ายต้องการ จะทราบก่อนการตัดสินใจโครงการ สำหรับความเป็นจริงในแต่ละช่วงเวลา ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพไม่ได้เกิดที่ละปัจจัย และไม่ได้เกิดเฉพาะปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินนโยบายแผนงานหรือโครงการนั้นแต่เพียงอย่างเดียว แต่มักเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ในสังคมด้วย ดังนั้นผลกระทบทางสุขภาพจึงเป็นสิ่งที่ยากในการประเมิน นอกจากนี้ผลกระทบทางสุขภาพยังสามารถเกิดขึ้นได้ในหลายรูปแบบ และระดับที่แตกต่างกันในแต่ละกรณี

การประเมินผลกระทบทางสุขภาพจึงจำเป็นต้องเข้าใจ และเข้าถึงลักษณะของผลกระทบในแต่ละรูปแบบ และแต่ละระดับ เพื่อให้สามารถประเมินผลกระทบทางสุขภาพได้อย่างถูกต้อง

6.2 ลักษณะของผลกระทบทางสุขภาพตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

นอกจากความเปลี่ยนแปลงของสุขภาพจะเกิดขึ้นในมิติที่แตกต่างกัน ผลกระทบทางสุขภาพก็มีความแตกต่างกันตามลักษณะของการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพที่เกิดขึ้นด้วย การจำแนกลักษณะของผลกระทบตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้สามารถเลือกวิธีการประเมินได้ง่ายรวมถึงง่ายต่อการกำหนดมาตรการในการลดผลกระทบตามลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยทั่วไป มีการจำแนกลักษณะของผลกระทบ เป็น 3 ลักษณะดังนี้

6.2.1 ผลกระทบโดยตรง (direct impact)

เป็นผลกระทบทางสุขภาพ อันเนื่องจากการดำเนินนโยบาย แผนงานหรือโครงการโดยตรงโดยมีปัจจัยอื่นๆ มาเกี่ยวข้องน้อยมาก เช่น ผลกระทบทางสุขภาพเนื่องจากการก่อสร้างถนน ผลกระทบทางสุขภาพจิตอันเนื่องมาจากความวิตกกังวลในความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัยของประชาชนที่อยู่ในชุมชนแออัด ผลกระทบทางสุขภาพจิตจากความรู้สึกไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนที่อาศัยอยู่รอบแหล่งเสื่อมโทรม ผลกระทบลักษณะนี้ง่ายต่อการวิเคราะห์เชิงปริมาณ และการติดตามเฝ้าระวัง เพราะมีตัวแปรเข้ามาเกี่ยวข้องน้อย

6.2.2 ผลกระทบโดยอ้อม (indirect impact)

เป็นผลกระทบที่มีได้เกิดขึ้นกับสุขภาพ โดยตรงแต่เกิดขึ้นเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพหลายตัวร่วมกันจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสุขภาพในที่สุด เช่น ผลกระทบต่อสุขภาพกายทางลบ เนื่องจากความวิตกกังวลเกี่ยวกับการดำรงชีวิตภายหลังจากทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมลง จากการดำเนินโครงการ หรือผลกระทบทางสุขภาพจิตที่ดีขึ้นอันเนื่องจากการจ้างงานที่เพิ่มขึ้น และความภูมิใจในความสามารถในการพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการดำเนินงานตามโครงการ ดังนั้นการประเมินผลกระทบในลักษณะนี้ค่อนข้างยากในการวิเคราะห์เชิงปริมาณ เพราะมีปัจจัยเข้ามาประกอบมากมาย จึงจำเป็นต้องใช้การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ เพื่ออธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อสุขภาพ

6.2.3 ผลกระทบสะสม (cumulative impact)

เป็นผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมที่สะสมจากการดำเนินนโยบาย แผนงาน และโครงการต่างๆ ในพื้นที่เดียวกันหรือในกลุ่มประชากรเดียวกัน ซึ่งบางครั้งทำให้ผลกระทบทางสุขภาพรุนแรงขึ้นเกินกว่าที่คาดการณ์ไว้ ในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพในแต่ละโครงการ โดยเฉพาะการประเมินผลกระทบสะสมจำเป็นต้องมีความรู้ ความเข้าใจในข้อมูลพื้นฐาน

รวมถึงสภาพแวดล้อม และโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่หรือประชากรแต่ละกลุ่ม เป็นอย่างดี ตลอดจนต้องสามารถมองทะลุไปสู่ความเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ที่น่าจะเกิดขึ้น แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นจะอยู่นอกเหนือจากขอบเขตของโครงการก็ตาม

ผลกระทบทางสุขภาพทั้ง 3 ลักษณะ เป็นผลสืบเนื่องมาจากปฏิสัมพันธ์ของ ปัจจัยการดำเนินการต่างๆ จำนวนมาก การประเมินผลกระทบทางสุขภาพจึงควรแสดงให้เห็น ถึงผลกระทบ ทั้ง 3 ลักษณะ ได้แก่ ผลกระทบโดยตรง ผลกระทบทางอ้อม และผลกระทบสะสม ที่ไม่เน้นเฉพาะลักษณะใดลักษณะหนึ่ง

6.3 ขั้นตอนการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ

การประเมินผลกระทบทางสุขภาพ คือกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในสังคม โดยมี การประยุกต์ใช้แนวทางและเครื่องมือที่หลากหลายในการระบุ คาดการณ์ และพิจารณาถึง ผลกระทบทางสุขภาพที่อาจเกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นแล้วกับประชากรกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จากข้อเสนอหรือ การดำเนินนโยบาย แผนงาน โครงการหรือกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจ อันจะเป็นประโยชน์สำหรับการสร้างเสริมและการคุ้มครองสุขภาพสำหรับประชาชนทุกกลุ่ม โดยมี ขั้นตอนในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ 6 ขั้นตอน ดังนี้ (เดชรัต สุขกำเนิด, วิชัย เอกพลากร และ ภัท พงษ์ เกษสมบูรณ์, 2545 หน้า 24-25)

6.3.1 การกลั่นกรอง ข้อเสนอ นโยบาย แผนงานหรือโครงการ (scanning) เป็นการดำเนินการเพื่อพิจารณาว่า นโยบาย แผนงานหรือโครงการมีความจำเป็นหรือมีความเหมาะสม ในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพหรือไม่ โดยพิจารณาจากปัจจัยต่างๆ ที่อาจมีหรือไม่มี ความสัมพันธ์เชิงเส้นตรง กับขนาดของกิจกรรมหรือโครงการนั้น ขนาดความเป็นไปได้ของการประเมิน ผลกระทบทางสุขภาพ เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนในเชิงนโยบาย หรือการตัดสินใจในโครงการนั้น รวมถึงการระบุขนาดของการดำเนินการประเมินผลกระทบทางสุขภาพว่าจะดำเนินการในรูปแบบ ไหน เช่น แบบเร่งด่วน แบบรอบด้าน หรือแบบระดับกลางที่เหมาะสมในการผลักดันนโยบาย สาธารณะเพื่อสุขภาพ และเหมาะสมกับทรัพยากร และเวลาที่มีอยู่

6.3.2 ขั้นการกำหนดขอบเขตและแนวทางการประเมินผลกระทบ โดยสาธารณะ (public scoping) เป็นขั้นตอนการพิจารณาร่วมกันถึงขอบเขต ประเด็น ทางเลือกในการดำเนิน กิจกรรม การพัฒนา และแนวทางในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากกิจกรรมการพัฒนานั้น โดยเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้แสดงให้เห็นถึงหลักฐาน ข้อมูล ข้อเท็จจริง ข้อคิดเห็น ทางเลือกในการดำเนินการ และข้อห่วงใยอย่างเต็มที่ เพื่อให้การประเมินผลกระทบทางสุขภาพใน แต่ละครั้งสามารถประเมินถึงผลกระทบทางสุขภาพที่อาจเกิดขึ้นได้อย่างถูกต้อง ทั้งผลกระทบ ทางตรงและทางอ้อม และผลกระทบสะสมอาจเกิดขึ้นกับประชากร กลุ่มเสี่ยงและกลุ่มผู้ด้อย

โอกาส โดยเริ่มต้นจากการกำหนดประเด็นที่ต้องการประเมิน ตามมาด้วยการกำหนดตัวชี้วัด จากนั้นจึงกำหนดเกณฑ์ในการตัดสินตัวชี้วัด

6.3.3 ขั้นการวิเคราะห์ (analysis) และร่างรายงานการประเมินผลกระทบ (reporting) หรือขั้นการประเมิน (appraisal) เป็นขั้นตอนในการวิเคราะห์ ประเมินการณ์ และคาดการณ์ถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นตามขอบเขต ประเด็น และแนวทางที่ได้วางไว้ โดยใช้วิธีการประเมินหลาย ๆ วิธี และใช้คณะบุคคลเดียว หรือหลายคณะบุคคลในการวิเคราะห์หรือการประเมินก็ได้ ทั้งนี้เพื่อให้ผลลัพธ์สุดท้ายหรือรายงานการประเมินผลกระทบที่ถูกต้อง และเชื่อมโยงเป็นองค์รวมและพร้อมที่จะรับการพิจารณาว่ารายงาน โดยสาธารณะ ซึ่งการดำเนินการในขั้นตอนนี้สามารถดำเนินการได้ 3 รูปแบบ คือ แบบเร่งด่วน แบบรอบด้าน และแบบระดับกลาง

6.3.4 ขั้นการทบทวนร่างรายงานโดยสาธารณะ(public review) เป็นการรับฟังความคิดเห็นของสาธารณะที่มีต่อร่างรายงานที่จัดทำขึ้น โดยการทบทวนร่างรายงานโดยสาธารณะจะต้องจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง มีการให้ข้อมูลในรูปแบบที่เหมาะสม และเวลาที่พอเพียงต่อการทบทวนร่างรายงาน เพื่อให้รายงานและการตัดสินใจที่จะมีขึ้นเป็นไปอย่างสมบูรณ์ เป็นธรรม และชอบธรรมมากที่สุด ทั้งนี้การทบทวนร่างรายงานโดยสาธารณะอาจนำไปสู่ การแก้ไขปรับปรุงในขั้นตอนของการวิเคราะห์และการร่างรายงาน หรือในบางกรณีอาจต้องย้อนกลับไปปรับปรุงในขั้นตอนของการกำหนดขอบเขต และแนวทางการประเมินผลกระทบโดยสาธารณะ

6.3.5 ขั้นการมีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจ (influencing) เป็นขั้นตอนหลังจากการรับฟังความคิดเห็น และการทบทวนร่างรายงานแล้ว โดยสถาบันหรือผู้ที่ทำการประเมินผลกระทบทางสุขภาพเป็นผู้ให้ข้อมูลรายงานผลกระทบทางสุขภาพเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจ (influencing) โดยผู้เกี่ยวข้องต่าง ๆ ให้มากที่สุด ด้วยวิธีการสร้างการยอมรับในทางวิชาการ การสร้างความตระหนักในสังคม และการสร้างแรงผลักดันในทางเมือง

6.3.6 ขั้นการติดตามเฝ้าระวัง และการประเมินผล (monitoring and evaluation) เป็นการติดตามว่า ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้มีการดำเนินการตามข้อเสนอจากการประเมินผลกระทบทางสุขภาพที่จัดทำขึ้นหรือไม่ เพราะอะไร

6.4 การกำหนดขอบเขตและแนวทางการประเมินผลกระทบ

การกำหนดขอบเขตและแนวทางการประเมินผลกระทบ หมายถึงการกำหนดความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ที่อาจจะมีผลกระทบต่อสุขภาพ เป็นการส่งเสริมให้เกิดประสิทธิภาพ และประสิทธิผลในการประเมินผลกระทบ ประกอบด้วย 3 ส่วนคือการกำหนดขอบเขตหรือประเด็นต่าง ๆ ในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ ตามข้อมูลหลักฐาน และข้อห่วงใยของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ส่วนที่ 2 กำหนดแนวทางและวิธีการในการวิเคราะห์ผลกระทบในด้านต่าง ๆ รวมถึง

แนวทางการจัดการประเมินผลกระทบทางสุขภาพโดยรวม และส่วนที่ 3 การจัดแบ่งความรับผิดชอบในการวิเคราะห์ผลกระทบทางสุขภาพในแต่ละด้าน

ขั้นตอนในการกำหนดขอบเขตและแนวทางการประเมินผลกระทบ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ (เดชรัตน์ สุขกัมเนิด, วิชัย เอกพลากร และ ปัทพงษ์ เกษสมบูรณ์, 2545 หน้า 62-63)

6.4.1 การทบทวนเอกสารและข้อมูล ที่เกี่ยวข้องกับนโยบาย แผนงานหรือโครงการ เพื่อที่จะเข้าใจในรายละเอียดของกระบวนการตัดสินใจเพิ่มเติมขึ้นจากที่ได้ทำมาแล้วในขั้นตอนของการกลั่นกรองข้อเสนอโครงการ โดยมุ่งเน้นการทบทวนทั้งในแง่ของขั้นตอนและประเด็นต่าง ๆ ที่มีความจำเป็นหรือมีผลต่อการตัดสินใจเพื่อให้การกำหนดขอบเขต และแนวทางการประเมินผลกระทบมีประโยชน์กับกระบวนการตัดสินใจ ซึ่งอาจทำได้ทั้งการตรวจสอบเอกสารและการสัมภาษณ์ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเพิ่มเติม

6.4.2 การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบทางสุขภาพ ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินนโยบาย แผนงาน หรือโครงการในลักษณะเดียวกัน ทั้งยังอาจทำการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ที่ผ่านประสบการณ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงประเด็นขอบเขตของผลกระทบทางสุขภาพที่อาจจะเกิดขึ้นจากการดำเนินการนั้น ๆ ที่ชัดเจนและลึกซึ้งขึ้น

6.4.3 การทบทวนเอกสาร และการศึกษาพื้นที่ ของโครงการและชุมชนที่ได้รับผลกระทบ เพื่อให้เข้าใจถึงลักษณะเฉพาะของพื้นที่โครงการ ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีผลเป็นอย่างยิ่งต่อผลกระทบทางสุขภาพที่อาจจะเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการและการกำหนดขอบเขตของการประเมินผลกระทบในเชิงพื้นที่ เชิงเวลา และเชิงกลุ่มประชากรเป้าหมาย

6.4.4 การจัดทำร่างรายงาน การนำเสนอร่างรายงานและการเปิดรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ โดยประมวลจากการทบทวนและการศึกษาใน 3 ขั้นตอนที่ได้กล่าวมาแล้ว และนำเสนอแนวทางในการวิเคราะห์หรือประเมินผลกระทบในขั้นต่อไป พร้อมทั้งเปิดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่มีส่วนได้เสียต่างๆ เพื่อกำหนดขอบเขตและแนวทางการประเมินผลกระทบร่วมกัน อันจะเป็นหลักประกันของการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมายในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพและการตัดสินใจร่วมกัน

6.4.5 การมอบหมายภารกิจงานในขั้นต่อไป คือการมอบหมายภารกิจ การกำหนดระยะเวลาและระบบการทำงาน และการจัดสรรทรัพยากร เพื่อให้สามารถดำเนินการได้ตามที่ได้ตกลงกันไว้ โดยต้องคำนึงถึงข้อจำกัดที่เกี่ยวข้องกับเวลา ระบบการทำงาน การจัดสรรทรัพยากร และกลไกการกำกับงานไว้ล่วงหน้า พร้อมทั้งนำเสนอข้อจำกัดนั้นให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทราบก่อนการระดมหรือรับฟังความคิดเห็น เพื่อให้ขอบเขตและแนวทางการประเมินผลกระทบที่กำหนดขึ้น

ร่วมกัน มีความเป็นไปได้และมีความเหมาะสมในทางปฏิบัติมากที่สุด (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, วิชัย เอกพลากร, ปัทพงษ์ เกษสมบูรณ์, 2545 หน้า 55-65)

7. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการศึกษาผลกระทบทางสุขภาพของประชาชนที่อาศัยอยู่รอบๆชุมชนแออัดบริเวณแนวคลองแม่ข่า ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจ และปัจจัยทางวัฒนธรรม มีเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำเสนอ ดังนี้

พุดิพงษ์ พุกกะมาน และคณะ (2540, หน้า 3) ศึกษาเกี่ยวกับสุขภาพและสิ่งแวดล้อมของเมืองเชียงใหม่ พบว่าสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ เกิดจากการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรตามธรรมชาติ การอพยพเข้ามาหางานทำของประชาชนผู้มีรายได้น้อยจากชนบท ซึ่งส่งผลกระทบต่ออนามัยสิ่งแวดล้อม กล่าวคือทำให้ประชาชนอยู่กันอย่างแออัด เกิดปัญหาสุขภาพิบาล ปัญหาของน้ำเสีย การขาดสถานที่นันทนาการ พักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวล้วนส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของประชาชน

เจษฎา พรหมจันทร์ (2541, หน้า 82-85) ศึกษารูปแบบการรื้อย้ายชุมชนแออัดในเมืองเชียงใหม่ ในชุมชนแออัดสันติธรรมที่บุกรุกที่สาธารณะทำให้เกิดปัญหาทางสังคม ที่อยู่อาศัย ปัญหาอาชญากรรม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนในชุมชนแออัดและชุมชนรอบๆบริเวณชุมชนแออัด การพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของคนยากจนในเมืองในเรื่องของที่อยู่อาศัย ควรต้องให้การดูแลช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ โดยจะต้องควบคุมการเจริญเติบโตของชุมชนแออัดอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการตอบคำถามแนวทางการปรับปรุงชุมชนแออัดในผลการวิจัยของ เดชา ไพรมีทรัพย์, วิเชียร พิสูจน์ และสยาม นนท์คำจันทร์ (2538, หน้า 71-79) ซึ่งศึกษาถึงปัญหาการปรับปรุงชุมชนแออัดของเทศบาลนครเชียงใหม่ พบว่าประชาชนมีที่อยู่อาศัยไม่ถูกสุขลักษณะ เนื่องจากไม่ได้คำนึงถึงคนที่อยู่อาศัยในชุมชนและสิ่งแวดล้อม ความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยและไม่มีความสะอาดเพียงพอ ส่วนการศึกษาเรื่องคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนแออัดในเขตจังหวัดปทุมธานีของวันชัย ธนะวังน้อย และยงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ (2541, หน้า 59-61) พบว่า ปัญหาคุณภาพชีวิตที่สำคัญตามลำดับ คือ ปัญหาสุขภาพจิต ปัญหาด้านที่อยู่อาศัย และพบว่าชาวชุมชน มีส่วนร่วมเพื่อแก้ปัญหาน้อยมากเนื่องจากขาดการรวมตัวกัน รวมทั้งองค์กรของรัฐที่จะสนับสนุนเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชนยังไม่พบว่ามี การดำเนินการสนับสนุนอย่างจริงจัง สถานการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดผลกระทบทางสังคม และสุขภาพจิตของประชาชนที่มี

ส่วนได้ส่วนเสียจากการขยายตัวของชุมชนแออัด ซึ่งจะทำให้ปัญหาขยายวงกว้างมากขึ้นหากไม่ได้รับการแก้ไขที่เหมาะสม

จริยา พิทยปรีชานนท์ (2540, หน้า 78-84) ได้ศึกษาเรื่องการปรับปรุงชุมชนแออัดให้พ้นจากสภาพของชุมชนแออัด พบว่าจะทำให้ประชาชนในชุมชนแออัดและชุมชนในบริเวณใกล้เคียงมีมาตรฐานการดำรงชีวิตด้านที่อยู่อาศัย สุขภาพสิ่งแวดล้อม สาธารณูปโภคที่เหมาะสม และจะทำให้สภาพความเป็นชุมชนแออัดหมดไป นอกจากนี้ผลกระทบที่เกิดกับชุมชนรอบข้างจะได้รับการแก้ไข ตลอดจนสามารถแก้ไขปัญหาความขาดแคลนที่อยู่อาศัย ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคม ปัญหายาเสพติด พร้อมกับการพัฒนาชุมชนและบุคคลควบคู่กันไป เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าชุมชนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว สามารถดูแลตัวเองได้อย่างยั่งยืน ปัญหาจากชุมชนแออัดที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนรอบข้างก็จะได้รับการแก้ไข อีกทั้งจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคมต่อไป

การศึกษาผลกระทบจากการพัฒนา โครงสร้างพื้นฐานด้านทิศตะวันออกของ กว๊านพะเยาโดยการขยายถนน การปรับปรุงสถานที่ท่องเที่ยว การขุดลอก การบริหารจัดการน้ำของ ชัยวัฒน์ จันธิมา (2545, หน้า 52-54) พบว่า วิถีชีวิตของคนในบริเวณนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไป ทั้งด้านอาชีพที่เปลี่ยนจากอาชีพเกษตรกรรมเข้าสู่ตลาดแรงงาน รับจ้าง หรือค้าขายสินค้าให้นักท่องเที่ยว สภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เปลี่ยนเป็นร้านค้า ร้านอาหารเพิ่มมากขึ้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของ วันชัย มธุรวาทิน (2544, หน้า 22-27) เรื่อง การศึกษาผลกระทบของการก่อสร้างเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ จากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสักพบว่าวิถีชีวิตของชุมชน โดยรอบเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้าน การประกอบอาชีพที่มีร้านค้าสำหรับขายสินค้าให้กับนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นกรหารายได้ เสริมจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การพบปะระหว่างบุคคลภายนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้นส่งผล ให้ค่านิยม และวิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ในด้านบวกประชาชนมีสุขภาพจิตดีขึ้น จากรายได้ที่เพิ่มขึ้น ทำให้สามารถลดภาระหนี้สินได้ ในด้านวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงค่านิยม ที่ให้ความสำคัญกับวัตถุที่มีการซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกเหมือนชุมชนเมืองมากขึ้น พฤติกรรม การบริโภคมีการเปลี่ยนแปลงจากการพึ่งพาธรรมชาติ การประกอบอาหารเองในครัวเรือน มาเป็น การซื้ออาหารสำเร็จรูปมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบจากการพัฒนา โครงสร้างพื้นฐานที่เป็นสิ่งก่อสร้างถาวรในชุมชนของทรงพล หาญศิริมีชัย (2543, หน้า 76) ที่ศึกษา การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม และสิ่งแวดล้อมจากโครงการถนนชนบทกรณีศึกษาชุมชน บ้านแก่งหลวง อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ พบว่า การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานมีผลทำให้สภาพ ทางสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิต และสิ่งแวดล้อมหลายอย่างของชุมชนเปลี่ยนไปทั้งทางตรงและ ทางอ้อม ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางบวกและทางลบ ในทางบวก เช่น สุขภาพอนามัย

ดีขึ้น การคมนาคมสะดวก ทำให้ไปมาหาสู่กันระหว่างคนในชุมชนได้ง่ายขึ้น การให้ความร่วมมือกับชุมชน และมีการตื่นตัวในการรักษาสิ่งแวดล้อม ด้านสังคมเศรษฐกิจเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางลบต่อโครงสร้างของกลุ่ม รายได้ ค่าใช้จ่าย วิถีชีวิตเปลี่ยนจากเกษตรกรรมสู่การผลิตเพื่อการค้าและเงินตรา การสูญเสียความสมดุลของระบบนิเวศน์ในชุมชน สอดคล้องกับอัจฉรา สวนสมุทร (2543, หน้า 86-90) ศึกษาผลกระทบทางสังคมภายหลังการก่อสร้างโครงการฝายเขียงรายพบว่าการดำเนินการของโครงการฝายเขียงรายได้สร้างผลกระทบทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมต่อประชากรบางกลุ่มในพื้นที่ศึกษา โดยเฉพาะผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม เช่น คุณภาพน้ำ

การศึกษาผลกระทบจากการส่งเสริมการท่องเที่ยว ของบุษบา สติธิการ (2544, หน้า 86-88) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแหล่งท่องเที่ยววัดพระธาตุคอกยสุเทพราชวรวิหาร พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม คือปัญหาขยะและการจราจรมากที่สุด และยังมีการเปลี่ยนแปลงด้านน้ำ อากาศ เสียง และทัศนียภาพในทางลบ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพเป็นผลสืบเนื่องจากการสร้างสาธารณูปโภค โดยเฉพาะการสร้างและขยายถนน การส่งเสริมการท่องเที่ยวทำให้จำนวนนักท่องเที่ยว ประชาชนในพื้นที่และจำนวนรถเพิ่มมากขึ้น ขาดการจัดการในพื้นที่จอตลอดการจัดการขยะ น้ำเสีย ตลอดจนการจัดระเบียบในการขายสินค้า ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาผลกระทบจากการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีต่อชุมชนในกำแพงเมืองเก่าเชียงใหม่ ของกำไลทอง ปิ่นนำ (2543, หน้า 90-95) ที่พบว่าการดำเนินงานของโครงการส่งผลกระทบต่อชุมชนในด้านกายภาพ ด้านเศรษฐกิจและสังคม ทั้งในด้านที่เป็นประโยชน์และด้านที่เป็นปัญหา คือผลกระทบทางด้านกายภาพ จากการจัดการระเบียบชุมชนที่บุกรุกโบราณสถานออกจากพื้นที่ที่จะดำเนินการปรับปรุง ทำให้ผู้ที่ต้องย้ายบ้านเรือนออกประสบปัญหาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ในด้านที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน มีการปรับปรุงการคมนาคมภายในชุมชนทำให้การสัญจรสะดวกส่วนผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจทำให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้นจากค้าขายสินค้าให้นักท่องเที่ยว และผลกระทบทางสังคมทำให้ชุมชนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวชมเป็นจำนวนมาก ทำให้คนในชุมชนพบปะกับบุคคลภายนอกมากขึ้น เช่นเดียวกับผลการศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมลุ่มน้ำปิงของจังหวัดเชียงใหม่ ของ ส่งศรี วงษ์เวช (2545, หน้า 71-72) ที่พบว่า การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรม โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ จะทำให้คนในชุมชนเกิดการตื่นตัวในการร่วมมืออนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี อย่างเข้มแข็ง เพื่อสร้างภาคภูมิใจ สร้างศักดิ์ศรี และความมั่นคงผูกพันระหว่างสมาชิกในชุมชน และผู้สนใจในชุมชนอื่นๆ ที่ยินดีเข้าร่วมกิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมดังกล่าว

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่า การพัฒนา และการดำเนินกิจกรรมใด ที่ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ปัจจัยด้านสังคม เศรษฐกิจ และ ปัจจัยด้านวัฒนธรรม จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต และความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชน และ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานดังกล่าวทั้งในเชิงบวกและลบ จากแนวทางการดำเนินงานตาม นโยบายการพัฒนาที่อยู่อาศัยในเขตเมืองของจังหวัดเชียงใหม่ มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัด ที่บุกรุกที่สาธารณะบริเวณแนวคลองแม่ข่า และพัฒนา ปรับปรุงภูมิทัศน์ของชุมชน โดยหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้อง ได้จัดทำโครงการรื้อย้ายและปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชนแออัด บริเวณแนวคลองแม่ข่า ภายหลัง การรื้อย้ายชุมชนที่บุกรุกออกจากแนวคลองจะดำเนินการพัฒนาสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ การสร้างถนนเลียบบคลองแม่ข่าที่เชื่อมต่อระหว่างชุมชนในเขตเมือง การสร้างสถานที่พักผ่อน การปรับปรุงคุณภาพน้ำคลองแม่ข่า เพิ่มพื้นที่สีเขียวโดยการปลูกต้นไม้เลียบบคลองแม่ข่า การปรับปรุง สภาพที่อยู่อาศัย การพัฒนาด้านสังคมเศรษฐกิจ จะมีการส่งเสริมการสร้างรายได้และอาชีพเสริมจาก นักท่องเที่ยวที่ใช้ถนนเลียบบคลองแม่ข่าเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางการเดินเท้าและจักรยาน และ ด้านวัฒนธรรมจะมีการส่งเสริมวัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ชมโบราณสถานและวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชนริมคลองแม่ข่าที่ได้รับการฟื้นฟูวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชาวล้านนา

แนวทางการดำเนินการของโครงการดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของ ปัจจัยกำหนดสุขภาพทางด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ที่ส่ง ผลกระทบโดยตรงต่อสุขภาพของประชาชนในชุมชนแออัด และชุมชนรอบข้าง ที่ผ่านมามีส่วนใหญ่ ผู้ที่เกี่ยวข้อง และมีบทบาทในการตัดสินใจดำเนินการตามนโยบายมีเพียงผลการศึกษาผลกระทบ ทางสุขภาพที่เกิดขึ้นกับชุมชนแออัดที่ต้องรื้อย้าย และยังไม่มีการศึกษาในกลุ่มประชาชนที่อาศัยอยู่ โดยรอบชุมชนแออัดดังกล่าว การศึกษาในครั้งนี้จึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาผลกระทบทางสุขภาพ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านจิตวิญญาณ ของประชาชนที่มีบ้านและที่ดินเป็นของ ตนเองที่ตั้งอยู่ในชุมชนซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับชุมชนแออัดที่อยู่ในโครงการรื้อย้ายและปรับปรุง ได้แก่ ชุมชนแม่ขิง ชุมชนศรีปิงเมือง ชุมชนช่างฆ้อง ชุมชนพวกเปี้ยวร่วมใจ ชุมชนพัฒนาบ้านกุ่มเต้า ชุมชนป่าเป้า และชุมชนหมู่บ้านอุณาไร ที่คาดการณว่าจะเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยด้าน สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ การสร้างถนนเลียบบคลองแม่ข่า การสร้างสถานที่พักผ่อน การปรับปรุง คุณภาพน้ำการปลูกต้นไม้เลียบบคลองแม่ข่า และการปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัย ปัจจัยด้านสังคม เศรษฐกิจ ได้แก่ การปฏิสัมพันธ์ การรวมกลุ่มทางสังคม การประกอบอาชีพ และรายได้ ส่วนปัจจัย ด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรม และการฟื้นฟูวิถีชีวิต ริมคลองแบบล้านนาภายหลังการรื้อย้ายและปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชนแออัดบริเวณแนวคลองแม่ข่า